

SZÉCHENYI ÉS A PESTI HENGERMALOM.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A malomnak végképpi elrendezését és az őrlés kezdetét az igazgatóság a városi tanácsnál azonnal (szept. 17-én) bejelentette, azonkívül azt is, hogy a liszt eladására boltokat nyittat. A városi tanács megvizsgáltatta erre a malmot Szepesy Ferencz tanácsnokkal, a ki azt a jelentést adta, hogy a malom nem a saját boltjaiban, hanem megbízott egyénekkel árultatja a lisztjét. Midőn erről a molnárczéh értesült, rögtön panaszszal fordult a városi tanácshoz s kérte a megbízott lisztárúsok boltjainak bezárását. A városi tanács újból egy tanácsnokát küldötte ki az ügy megvizsgálására avval az utasítással, hogy ha a panasz igaz, a lisztárúsok boltjait zárassa be s tiltsa el őket a további árusítástól. A malom igazgatósága erre az 1840. évi XVII. t.-cz. 9. szakaszára hivatkozva, azonnal (még októberben) a helytartótanácsához fordult azzal a kéréssel, hogy mivel a város csak a saját termésnek őrlését engedte meg s magánosoktól való gabonavételt nem akarja megengedni, mivel a liszt árulását mind a két város csak lisztkereskedőknek akarja megengedni, a szabadárulást megtiltja, a mi nyilván ellenkezik az 1840. évi XVII. t.-cz. 9. szakaszával, mely megengedi a gyárnak gyártmánya szabad árusítását, utasítsa a két várost, hogy a malom gabonát mástól is vehessen és cserélhessen s a városban több boltot is nyithasson.

A helytartótanács (november 2-án) megküldötte a kérést a városnak véleményes jelentés végett. A város a czéhek meghallgatása után az ügy körülményes előadásával kérte a helytartótanácsot, hogy a czéhek keresete érdekében csak 1 raktár megnyitását engedje meg. A helytartótanács a malom pártját fogta a felséghez intézett felterjesztésében, s ennek eredménye is volt. 1843 márczius 14-iki rendeletével értesítette a városokat a király azon engedélyéről, hogy a malom nemcsak a gyárban, hanem a városban is több boltban árusíthatja előzetes bejelentés kötelezettségével lisztjét, mert ez a czéhtekintetekkel nem ellenkezik s a liszt megszorítása nem

kívánatos. Az első közgyűlés előtt történt mindez s Széchenyi volt az, a ki az ügyet a nádornál szóban is ajánlotta.

Az első közgyűlés gondos előkészítés után 1842 január 4., 5., 7., 8. napjain folyt le s megjelent rajta ígéretéhez képest Putzer is.

Széchenyi a közgyűlést magyar beszéddel nyitotta meg, a melyben a választmány nevében addigi sáfárkodásukról számot adott. Előadta, hogy a malom lisztje jó és kapós, s a szándék az, hogy olcsó legyen a liszt, mert a gabonakereskedést csak így válthatja fel a lisztkereskedés. Vannak nehézségek, pl. az idő mostohasága, járatlanságuk, az irigység és fondorkodás, az előállítás drágasága, melyeken segíteni kell. Az építkezés és berendezés drágább volt, mint előre terveztetett, de ezt az árvízveszedelem és a fa drágasága okozta s az, hogy 1 helyett 2 gőzkatlant vettek, továbbá hogy tisztviselőlakásokat és műhelyeket építettek. Most a fogyasztás nagy, s a liszt oly kapós, hogy nem tudnak a keresletnek megfelelni.

A forgalom miatt szükség van pénzre vagy hitelre, különösen azért, mert az eddigi 2 járat alig ad 5%-nál nagyobb hasznot, míg ha még 1 járattal bővülne a malom, aránylag csekély tőkezaporodással sokkal nagyobb hasznot lehetne remélni, azért e 3-ik járatot meg is rendelték. E miatt azonban alig maradt forgótőke s így erről gondoskodni kell.

Széchenyi után Fehr igazgató olvasta fel német nyelven a malom pénzbeli, technikai és kereskedelmi állapotáról szóló jelentését, a melyet a kézirat tanúbizonysága szerint, maga Széchenyi készített.¹ E jelentésből kitűnik, hogy a 300.000 frt alaptőkéből addig 266.960 frtot fizettek be a részvényesek s az építkezés, a berendezés költségei előreláthatólag 242.694 frt 43 kr.-ra² fognak rúgni, a 3-ik hengerjárat 20.000 frtba fog kerülni, úgy hogy forgótőkének 37.305 frt 17 kr. marad. A gabonavétel miatt már is szükség volt hitelre. A malom technikai sikere kiváló és kereskedelmi jövője igen jónak ígérkezik. A lisztet igen keresik, még távol vidékekről is. Az építkezés, az anyag, gépezet oly jó, hogy a munkában nem volt akadály, de szükségeses volna, a gépek gyors és olcsó javíthatása céljából a már fennálló műhelyeket

¹ Széchenyi és Fehr előadásainak eredeti fogalmazványai a Széchenyi-múzeumban vannak.

² A nádorhoz 1842 április 17-én benyújtott kérvény szerint a kiadás tényleg a következő volt: Telek 14.357 forint 22 krajczár, épületek, raktárok, műhelyek 111.111 forint 40 krajczár, gőzgép 28.624 forint 27 krajczár, segédgép és vasszerkezet 31.651 forint 30 krajczár, hengerszerkezetre 27.606 forint 2 krajczár, egyéb 9317 forint 35 krajczár. Összesen 222.668 forint 36 krajczár.

továbbra is fentartani. A malom fentartásának költségei nagyok, s ezen a 3-ik hengerjárat felállítása fog segíteni.

Ezután Széchenyi köszönetet mondott mindazoknak, a kik eddig a szervezésben, munkában résztvettek, még pedig Putzernak, a Holzhammer-ház főnökének, Killias és Fehr igazgatóknak, Hild építésznek, Tüköry ácsmesternek, Fletscher gépgyárosnak, a frauenfeldi társulatnak. Majd rámutatott, hogy a malom hatása már eddig is jó, mert a rossz körülmények közt most bizonyára sokkal nagyobb volna a liszt ára, ha a henger-malom nem volna. Ezt a hatását a malom továbbra is fenn fogja tartani, mert a főcél, hogy a szegényebb osztály jó és olcsó lisztet kapjon, továbbá hogy a külföldre való szállítással a hazai erejét növelje s végül, hogy e fáradozásért legyen az egyesületnek is haszna. Végül tárgyalást és határozatot kért arra nézve, hogy 1. hogyan szerezzen a társaság elegendő forgótőkét, 2. hogy az alapszabályok a váltótörvénytől bejegyeztessenek-e, 3. hogy nem volna-e czélszerű azért előbb az alapszabályokat a mostani körülményekhez átalakítani, 4. hogy miképpen kellene segíteni azon, hogy a gépezet romlása esetén a munkában ne legyen zavar és végül 5. hogy nem kellene-e József nádornál, a pártfogónál a telekért köszönetet mondani s megkérni, mikor akarná az alapkövet letenni s erre az ünnepélyre nem kellene-e Pest vármegyét, továbbá Pest és Buda városokat meghíni.

Az 1. pontra nézve a részvényesek felszólítottak, hogy Holzhammer, Széchenyi és Batthyány példájára az 1841 december 31-éig járó 5% kamatot hagyják a malom rendelkezésére további 6% kamatozás mellett; azonkívül a választmány 50.000 forint kölcsön felvételére felhatalmazást nyert. Az alapszabályok átdolgozására egy 3 tagú bizottság küldetett ki, a mely a számadásokat is felülvizsgálta s megelégedésének adott kifejezést azzal a kéréssel, hogy a malomban lehetőleg a hazai munkások legyenek többségben. A búzavétellel Fehr igazgató bízott meg, azzal, hogy 1000 mérőn felüli vételnél előzetesen egy választmányi tagnak kell a búzát megmutatnia s megbízott a cégjegyzéssel is, mint egyedüli igazgató, mert Killias végleg lemondott hivataláról. A 4. pontra elhatározta a gyűlés, hogy a műhelyeket és az öntődét fentartja, de külön könyvvezetéssel, annyival inkább, mert még 1841 elején a helytartótanáctól engedélyt nyert, hogy gépműhelyében idegeneknek is dolgozhasson s ezért Cupol-kemenczét is állíthasson.¹ Az 5. pontra nézve Széchenyi, Zichy Imre, Marczibányi, Csapó Dániel küldettek ki a nádorhoz pártfogásának megköszönésére és az alapkő-

¹ 27.624 sz. rendeletével.

letételre való meghívásra, azonkívül a két város is meghívott az ünnepélyre.

A közgyűlés jan. 7-iki ülésén örvendetes esemény is volt. Résztvett ezen Szeged városának egy tanácsnoka, s előterjesztette az ott gőzmalom állítására alakult részvénytársaság kérdését, hogy a pesti részvénytársaság mily feltétellel volna hajlandó a szegedi mozgalmat támogatni. A tanácsnok felszólított a közelebbi adatok beküldésére, majd pedig biztosítást is nyert, hogy több társaság létrejötte esetén a szegedi előnyben részesül. Ugyanakkor elhatározatott, hogy ha a Holzhammer-ház ilyen új társasághoz hozzájárulni nem akarna, az alaptőke semmi esetre sem csorbítható, de ha a részvényesek többsége más forrásból való részvételt határoz, az új vállalatban a Holzhammer-ház tanácsadó szerepe fentartandó.

Kellemetlenség is akadt a közgyűlésen. Valero Antal választmányi tag az alapszabályváltoztatásban az alapszerződés megszegését látta s azért lemondott választmányi tagságáról. A választmány ezt sajnálattal tudomásul vette s addigi fáradozásáért köszönetét nyilvánította, a mit a választmány megbízásából Széchenyi tett meg.¹ Valero azonban sehogysem akart a változtatásba belenyugodni s később visszakövetelte pénzét a társaságtól, majd pedig beperelte a társaságot Pest város törvényszékénél, követelvén pénzét azzal a megokolással, hogy az alapszabályváltoztatás csak minden részvényes beleegyezésével történhetik meg, ő pedig az igazgató jogkörének kiterjesztésébe semmiképp sem egyezik bele. A város 1843 febr. 8-án elfogadta okait s ítéletében a társaságot a pénz visszafizetésére kötelezte, de a társaság megfellebbezte az ítéletet s a tárnokszék 1845-ben s a legfelsőbb fórum is elutasította Valerót keresetével, mert az alapszabályok 17. és 18. pontja a változtatást megengedi. Hogy mennyit fáradozott ez ügyben is Széchenyi, azt ez időben Tasner Antalhoz intézett levelei mutatják.

Más, kisebb kellemetlenség is támadt a közgyűlés nyomán. A pesti lapok a közgyűlés lefolyását — Széchenyi és Fehr beszédeit teljes terjedelemben — ismertették. Erre a pesti és budai kőmalmok mesterei egy röpiratot bocsátottak közzé, a melyben az új vállalkozást erős kritika alá fogták s be akarták bizonyítani, hogy a hengermalom nem felelt meg a várakozásnak. Ez természetesen polémiára szolgáltatott okot, de fokozott tevékenységre sarkalta a választmányt.

¹ Széchenyi 1841 decz. közepe táján már tudomást szerzett arról, hogy Valero a malmot szidja, azért decz. 17-én egy levelet írt neki, melyben figyelmeztette őt, mint választmányi tagot, kötelességére. Ezt a levelet azonban saját feljegyzése szerint nem küldötte el.

Első sorban a forgótókérről kellett gondoskodni, s ebben ismét Széchenyi volt a társaság segítségére. Először is gr. Meskó-nétől szerzett 26.000 frt kölcsönt. Február 13-án pedig b. Sina Györgyöt kérte fel, hogy fogadja el pesti pénztáránál folyó számlára a társaság pénzét, mely eddig a bécsi Grob és Hoeslin cég-nél volt elhelyezve; február 21-én pedig odamódosította kérését, hogy nyisson hitelt a malom számára 30.000 frtig 6%-ra és $\frac{1}{2}\%$ provisióra, a nála deponált pénzekért meg adjon 5%-ot provisió nélkül. Ebbe azonban Sina nem egyezett bele. Ekkor még biztosabb hitelt szerzett. Még 1841 márcziusban a nádortól az orszá-gos pénztárból a maga számára 40.000 frt kölcsönt kért 6%-ra, most (1842 ápr. 17-én) kérte s kieszközölte a nádortól, hogy ezt a kölcsönt átruházhassa a malomra.

Fehrnek jelentései a malom őrlőképességének fokozására arra bírták Széchenyit, hogy a malom gépszerkezetének nagyob-bításával foglalkozzék. S mivel Fletscher és Punchon gépei és kazánjai nem voltak a legjobbak, ez ügyben angliai ismerősé-hez, Thierney Clarkhoz fordult. 1842 február 6-iki ismeretlen levelében egyéb dolgok mellett a gőzmalomról így nyilatkozik: »Még egy szívességre kell önt kérnem, gőzmalomunk érdekében, a mely nagyon bevált és az általa előállított liszt oly jó minőségű, hogy a kereslet sokkal nagyobb, mint a mit a legnagyobb erő-feszítéssel kielégíthetünk. Ilyen gyártmányhoz azonban a leg-jobb minőségű kazánra van szükségünk. Nem volna oly szíves, kérem, velem tudatni, hogy mennyibe kerül egy ilyen kazán, 40 lóerejű géphez Londonban beszerezve és azután mennyibe a szállítás Londonból Triesztbe. A kazán nagyon sok ként tar-talmazó, rossz szénnel való fűtésre legyen alkalmas. A helyiséget, a hol el lenne helyezve és annak méreteit az idecsatolt rajz mu-tatja. Már a jövő tavásszal szükségünk volna a szóban levő kazánra, azért kérem, küldje meg, mielőtt lehet, a fenti költség-vetést. Szándékunk továbbá üzemünket egy második gőzgép és őrlőkészülék beszerzésével megkettőztetni. Kérem, közölje véleményét, vajjon egy közönséges ingó-gépet vagy pedig oly erősebb szerkezetű gépet volna tanácsosabb rendelni, a minőket a híd munkálatainál alkalmaznak, s azután azt is, hogy mi volna az ára mindegyiknek Angolország valamelyik legelső gyá-rában.«

Clark¹ a hajógépet vélte alkalmasnak s ajánlotta, hogy a Miller és Ravenhill cégnél vegye. A Széchenyi által küldött lisztmintára nézve pedig értesítette, hogy megmutatta Anglia

¹ Febr. 21-én kelt válaszában.

legtapasztaltabb molnárainak és pékmestereinek s az előbbieket kitűnő minőségűnek, de az angliai viszonyokhoz mérten drágának tartották, az utóbbiak véleménye meg az, hogy kitűnő üzletet lehet vele csinálni.

Megküldötte Clark¹ Ravenhill költségvetését is, a mely szerint a kívánt kazán 430 £-ba, egy 35 lóerejű gőzgép 1420 £-ba, egy 40 lóerejű pedig 1520 £-ba kerül.

Erre Széchenyi köszönetének kifejezésekor² így nyilatkozott a malomról:

»Egészen köztünk szólva, én mégis igen sajnálom, hogy pesti malmunk nem áll angol alapon. Ön legjobban tudja, mily nehézségekkel kell itt megküzdennem és hogy nem henyélek. Nem bírtam a tőkét megszerezni. Egy tiroli bankház ekkor 15 ezer font kölcsönt ajánlt föl — aránylag könnyű dolog volt megegyezni vele — és ez a zárkőve hengermalmunknak. Az őrlés költsége igen nagy, de minthogy a liszt, melyet előállítunk, jobb mint bármelyik ebben az országban és a búzának jobb megválasztásával még javíthatjuk is a minőségét s mint-hogy nálunk a malmok tisztára özönvizelőttiek, talán boldogulni fogunk és végtére is jó üzletet csinálunk vele. Az igazgatónk, Fehr úr, egy pompás, becsületes német, rendkívül hízelgőnek találta, hogy ön oly kedvezően nyilatkozott lisztünkéről és csupa buzgalom és igyekezet, hogy sikerüljön a vállalat. A költségvetést illetőleg, a melyet ön küldött nekem, még semmiféle elhatározásra nem bírtam jutni. Ön tudja, mily lassan megy minden ebben az országban és mennyi nehézséget támasztanak a legcsekélyebb dologban is. A felelősséget nem vállalhatom — még tanácskoznunk és czivakodnunk kell felette. Ugy-e megmagyarázza ezt Miller és társa uraknak, nehogy azt gondolják, hogy csupán kíváncsiságból kértük be ajánlatukat.«

Még jellemzőbb, a mit Széchenyi Clarkkal egy újabb tanácsára nézve közölt.

»A mi pedig malmunk lisztgyártmányait illeti, — írja Széchenyi³ — sajnálattal kell kijelentennem, hogy még nem is gondolhatunk reá, hogy akár a legkisebb mennyiséget is 10 angol mérföldnél távolabb szállítsuk innen, de éppenséggel nem azért, mintha könnyen romlanék és nem volna alkalmas a szállításra, hanem kizárólag azért, mert nem tudunk eleget előállítani s a szó szoros értelmében nem tűrik, hogy messzebb vigyük. Már komolyan gondolkozom még egy gőzgép és őrlőhenger-készülék

¹ Márcz. 4-iki levelével.

² 1842 márcz. 19-iki kiadatlan levelében.

³ Április 5-iki kiadatlan levelében.

alkalmazásán, hogy háromszor annyit termelhessünk mint most, most, mondom, minthogy jelenleg csupán két készülékkel dolgozunk, — de néhány hónap múlva már három lesz üzemben. Ha a kereslet nem fog csökkenni — és ezt igen rövid idő alatt kitapasztalhatjuk — nem kétlem — noha választmányi tagtársaim nagyon határozatlan, lassú kocsi-lovak — nem kétlem, hogy a jövő nyár folyamán dülőre jutunk a második gőzgépre stb.-re nézve — és ha azután az szakadatlan üzemben tartható az I. számúval együtt, a mely állandóan működik — kétségkívül ez is igen jövedelmező üzlet lesz. Éljen, éljen! Már most, minthogy Miller és Ravenhill urak ajánlata szerint — a melyet ön szíves volt nekem megküldeni — majdnem ugyanazért az árért juthatunk a gépekhez mindennel együtt, mint a mennyiért Fletscher és Punchon urak Bécsben szállítanák, remélem, ezúttal megfogadják tanácsomat és az angol gépeknek adják az előnyt — és ez most annál inkább remélhető, mert a Fletscher és Punchon uraktól való mindkét kazánunk már tönkrement, még pedig alig 6 hónapi használat után. Szerencsére, én meggátoltam egész számlájuk kifizetését. Így a kezünkben vannak s kegyesen ott tartom őket még egy ideig és hajlandók is új feneket alkalmazni az egyik kazánba stb. Majd kitapasztaljuk a hasznát az ön igen becses útmutatásainak oly irányban, hogy hengerünket és kazánainkat faburkolattal lássuk el. Ma alig nyújtanak valamelyes biztosságot.«

Széchenyi azonban az angliai tudakozódás mellett Fletscher és Punchonnál is érdeklődött egy második gőzgép és új kazán megrendelése tárgyában, a mint azt a céghez 1842 márczius 20-ikán intézett levele bizonyítja,¹ a melyre Fletscher válaszában² jobb angol mód szerint készült kazánokat ígért, a régiek kijavítását ajánlotta s egy 30 lóerejű 2 kazános gépnek árát 22.000 frtban állapította meg.

1842-ben, a malomban bekövetkezett első sztrájkban is akadt Széchenyinek dolga. A munkások egy felügyelő miatt zavargásban törtek ki, a mire Fehr igazgató a munkásokat kizárta — köztük két magyar testvért is. Ezek ártatlanságukat bizonyítva, Széchenyire fordultak, de úgy látszik, mégis eltávoztak a malomból, erre vall az a körülmény, hogy később mint a gloggnitzi vasút építésénél alkalmazott munkások, ugyancsak Széchenyire fordultak pártfogásért.

Mennyire Széchenyin fordult meg az ügymenet s mennyire érdeklődött is minden részlet iránt, azt Fehrnek 1843 január-

¹ *Levelei* III. kötet 127. lap.

² Márczius 25-én.

jában és februárjában hozzá intézett levelei igazolják. Ez időtájt a malom lisztje kevéssé fogyott, úgy hogy Fehr árusítóknak adta ki a lisztet s azon volt, hogy a lisztet a külföldre (Bécs, Linz stb.) is kiszállítsa.

Az 1842-iki tél ugyanis nagyon rossz volt s ez kihatott a malom üzemére. A búzával úzérkedni kezdtek. A vasöntő és a műhelyek felállítása és fentartása felemésztette az alaptőke megmaradt részét, úgy hogy forgótőke nem maradt. A malom hitelből élt, pénzt akkor csak 10%-ra tudott kapni, ezt is csak Széchenyi közvetítésével. Az is megtörtént, hogy maga Széchenyi adott saját pénzéből kölcsönt. Fehr ajánlatára Széchenyi az 1843 április 21-iki közgyűlésen előtárta e veszélyes helyzetet és sürgősen ajánlotta az alaptőke felemelését, a mibe azonban a részvényesek, úgy látszik, nem egyeztek bele. Később Fehr a forgótőke beszerzésére két módot ajánlott Széchenyinek: vagy egy nagyobb kölcsön felvételét, esetleg elsőbbségi kötvények kibocsátásával vagy pedig a vasöntő és a műhelyek elválasztását és önállósítását egy külön társaság szervezésével, hogy a malom e költségei felszabaduljanak.¹

Az 1843 június 19-iki közgyűlés igazolja, hogy Széchenyi ismét elfogadta Fehr ajánlatát s ennek értelmében 60.000 frt tőkének a beszerzését javasolta. A közgyűlés felhatalmazta a választmányt, hogy a tőkét olcsó kamatra (legfeljebb 6%-ig) szerezzék meg kölcsön útján vagy pedig 500 frtos (6%-os) elsőbbségi kötvény kibocsátásával. Másnap a választmány meg Széchenyit kérte fel, szerezzék a pozsonyi vagy soproni takarékpénztárnál kölcsönt.

Széchenyi Fehr ajánlatára az öntőde és műhelyek elválasztását is szóba hozta ezen a közgyűlésen, a mely a kérdést a választmányoknak adta ki tanulmányozás és a legközelebbi közgyűlésen való jelentéstétel végett, a mi az 1845-iki közgyűlésen tényleg meg is történt.

A folytonos pénzzavar és a hitel igénybevétele természetesen kihatott a malom mérlegére, úgy hogy ez az 1844. évben az

¹ 1843-ban újabb kellemetlenség érte a malmot ellenségei részéről. Április 1-én feljelentették a malmot a városi tanácsnál, hogy a gyári és műhelyi helyiségekben bort árulnak, azonkívül a műhelyekben az engedélyezett munkán kívül mást is végeznek. A város vizsgálatára kitűnt, hogy a bort csakis munkásainak adja el, az öntőben pedig esztorgályos-, kovács-, lakatos-, kovács-, asztalos-munkát vállalnak. A tanács erre a tűzoltó csebrek készítését megtiltotta okt. 4-iki végzésével. A malom a helytartótanácsához fordult s ez decz. 20-iki rendeletével ezt is megengedte, mivel ilyen csebreket nem készítenek a városban. (Lásd a városi levéltár fentidézett actáit!)

5 $\frac{1}{2}$ %-on felül csak néhány ezer frt nyereséggel zárult,¹ a mivel szemben állott azonban a gépek, felszerelések, stb. kopása.

Fehrnak az volt a véleménye, hogy ezt a nyereséget okvetetlenül szét kell osztani a részvényesek közt, mert még nyereségben nem volt részük.

Széchenyi elfogadta Fehr véleményét s ehhez Putzernak, a Holzhammer-ház főnökének, beleegyezését is kérte.² Putzer azonban nem ajánlotta a nyereségnek osztalékként való kiadátását, hanem inkább a forgótőkéhez való csatolását, hogy így a jövő évi nyereség annál kedvezőbb legyen, s csak szükség esetén adta a szétosztáshoz a beleegyezését.

Ilyen körülmények között folyt le Széchenyi vezetésével az 1844 július 7-iki közgyűlés. Mint Hógyész Lajos részvényesnek Széchenyi iratai között levő beadványából³ megállapítható, e közgyűlésen is volt ellenzék. Zúgolódtak, hogy az 1843. évi közgyűlés egybehívása nem volt alapszabályszerű, mert a meghívót sokan 2 órával a gyűlés előtt kapták kézhez. Nem voltak megelégedve az eredménnyel sem, mely véleményük szerint egyáltalán nem olyan, a minőt a Holzhammer-ház a megalakulásakor kilátásba helyezett. Mindezekért a közgyűlésen tárgyalatni óhajtották azt, hogy mily garantiát tud adni az igazgatóság a jövőre nézve; kívánták, hogy az igazgató fizetését a nyereségből kapja s e szerint változtassák meg az alapszabályokat; továbbá hogy a Holzhammer-ház és az igazgató zsarnokoskodása ellen ellenőrt kell

¹ Az 1843. évi (márcz. 31.) mérleg a következő volt:

	Vagyon (Debitoren)		Teher (Creditoren)
Építésre	260.984·30	Részvények	299.400—
Műhelyekre	37.484·19	Kappelnak	26.000—
Kamatra	19.031·20	Grob bankháznak ..	48.842·16
Zsákokra	11.910·45	Az insurrectiók pénz-	
		tárnak	35.000—
Fizetetlen liszt	26.166·35	Alapítványi pénzek ..	5.000—
Cassa-conto	2.589·09	Különfélék	2.254·24
Gabonáért	29.300—	Liszt-conto	6.161·23
Regie	51.268·22	Váltók	16.076·57
Összesen	438.735—	Összesen	438.735—

Látható, hogy haszon nem volt, nem is lehetett, mert 110.000 forint volt az adósság.

Az 1844-iki mérleg szerint a cselekvő vagyon 471.129 forint 58 kr. s e mellett az alaptőke 300.000 forint, a tratten-conto 17.830 forint 57 kr., tartozás 144.110 forint 57 kr. volt, úgy hogy a nyereség 9188 forint 4 krajczár volt, 51.554 forint 13 krajczár évi forgalom mellett.

² 1844 május 3-iki levelében, a mely ismeretlen, de Putzernak június 17-iki válaszából tartalma megállapítható.

³ Anmerkung zur Generalsitzung vom 7. Juli 1844.

állítani; hogy az alapszabályokat a társaság javára kell átalakítani s végül hogy a közgyűlés 1 év múlva határozzon, továbbfolytatja-e az üzletet a saját számlájára a fenti változások alapján is vagy pedig bérbeadja, illetőleg eladja-e a malmot.

Széchenyinek sikerült az elégedetlenségnek elsímítása s arra is rábírta a gyűlést, hogy a nyereség ne osztassék ki. Mind a mellett nem igen javultak a viszonyok. Naplója szerint 1844 decz. 22-én az ő személyes jótállásával 50.000 frtig bankhitelt szerzett a malomnak.

Az 1845 július 25-iki közgyűlés, lehet mondani, fordulópont a malom életében. Ezen már a nyereség egy részének osztalékul való felosztására tehet Széchenyi ajánlatot¹ s elégtételt szolgáltat Fehr igazgatónak erkölcsileg s anyagilag, mert fizetését fel emelteti. A legfontosabb mozzanat azonban az, hogy elhatározták ajánlatára az öntöde és műhelyek önállósítását.

A malom igazgatósága még 1840-ben az építkezésnél és a gépek felállításánál — költségkímélésből — asztalos-, kovács-, esztergályos-, lakatos-műhelyt is berendezett, sőt 1841-ben a helytartótanáctól engedélyt kért és kapott is arra, hogy a műhelyekben mások számára is dolgoztathasson. Az építkezés befejezése után, midőn az 1841 szept. 22-iki választmányi ülésen a műhelyek fentartása és továbbfejlesztése szóba került, a várható hasznot mérlegelve, Reichenbach gépgyáros ellenző véleményének hatása alatt, a gyűlés a továbbfejlesztés ellen volt. A Fletscher és Punched által szállított kazánok azonban (és a gépek is) oly hamar szorultak javításra, hogy Fehr igazgató nemcsak a fentartás szükségességéről győzte meg Széchenyit, hanem arra is rábírta, hogy az 1842. évi január 8-iki közgyűlésen a műhelyek mellett még egy öntöde felállítását is javaslatba hozza, a mit a közgyűlés az előfordulható javítások gyors eszközlése végett el is fogadott. E műhelyekben, öntödében² mások számára is dolgoztak (többek között a híd számára is).³ Így pl. készítettek tűzoltó csebreket, tizedes mérlegeket.

¹ Az 1845 (ápr. 30.) mérleg szerint 491.105 forint 39 krajczár cselekvő vagyon mellett a részvények értéke 300.000 forint, a tratten-conto 19.467 forint 19 és tartozás 137.451 forint 58 krajczár, s így a tiszta nyereség 34.186 forint 22 krajczár volt a 82.557 forint 5 krajczár évi forgalomból. Széchenyi rámutatott ugyan, hogy a nyereséget a nagy tartozás törlesztésére kellene fordítani, mégis a nyereség egy részének kiadatását javasolta, hogy végre a malom osztalékot is adhasson s így a részvényesek az üzlethez való bizalmukat ne veszítsék el.

² Széchenyi levele 1843 aug. 25-én Tasnerhez. *Levelei* III. k. 80. l.

³ Itt dolgozott Ganz Ábrahám is, a ki valami szabálytalanság miatt összeütközésbe került az igazgatósággal, a miért Kossuth Lajos is védelmébe vette. Csakhamar kivált az öntödéből s maga nyitott üzletet.

A műhelyek és az öntőde azonban a malomnak nagy költséget okoztak, mi baj volt, mert a malom igazgatósága a kezdet nehézségeivel küzdve, a kilátásba helyezett anyagi hasznot nem tudta felmutatni. Ezért Fehr igazgató már 1843-ban rábírta Széchenyit, hogy a malom anyagi eredménye érdekében a műhelyeknek és az öntődének a malomtól külön részvénytársasággá való elkülönítését szorgalmazza. Az 1843 június 19-iki közgyűlés megbízásából a malom választmánya, illetőleg ennek megbízásából Széchenyi készítette elő az ügyet s 1845 január 9-én azt ajánlotta, hogy a malom részvényeseit körlevéllel fel kellene szólítani az új társaságban való részvételre. A körlevelet Széchenyi a január 18-iki gyűlésen bemutatta s ezt Széchenyi és Fehr aláírásával a részvényesekhez tényleg elküldötték. A körirat szerint a szétválasztás szükséges, mert a malom rendelkezésére álló kicsi forgótókéval két ily heterogén irányú vállalat nem virágozhatnak. Ha a malom műhelyeit eladja, új tőkét kap, melyet forgótókéjének növelésére vagy részvényeinek törlesztésére, esetleg leírásra lehet fordítani, azonkívül megszabadul egy tehertől s ezzel üzeme fellendül, a nyereség pedig nagyobb lesz. A körirat a malom részvényeseinek, részvényeik 50%-a arányában, záros határidőre (febr. 28.) jogot adott az új (gépgyár) részvénytársaságban való részvételre.

Széchenyi iratai között megmaradt néhány részvényesnek válasza. Volt olyan, ki nem akart beleegyezni a műhelyek eladásába; mások meg nem akartak résztvenni az új részvénytársaságban, sőt egyesek (pl. Janitsáry Miklós) egyenesen visszakövetelték a malomrészvényeikért befizetett pénzüket, mert már 3 éve semmi nyereséget nem élveztek; ismét mások (mint Sina György) csak a malom számadásainak és az alapításra vonatkozó adatoknak megtekintése után voltak hajlandók beleegyezni az elválasztásba; mások viszont beleegyeztek, sőt Hegedüs Zsigmond Nagyszombatból ezt írta: »Széchenyi neve elegendő, hogy meggyőződjék a legrealisabb szándékról s előre is a legjobb eredményt várni lehessen bizalommal, de még rossz körülmények közt is a hazafias vállalatot szívesen támogatja«.

Széchenyi még a körlevél kibocsátása előtt az elválasztás érdekében Putzerhez, a Holzhammer-ház főnökéhez fordult¹ és felkérte őt, jegyezzen háza nevében 20.000 frtot. Putzer azonban febr. 6-iki válaszában egyéb vállalatára való hivatkozással kijelentette, hogy a kérést nem teljesítheti, de két tanácsot adott: adja el a malom 50.000 frtért a műhelyeket az új gyárnak, mely ez összegből 30.000 frtot részvényekkel, 20.000

¹ 1845 január 27-iki ismeretlenül maradt levelében.

frtot készpénzben fizessen s ez fordíttassék a malom adósságának törlesztésére, vagy pedig ő is aláír, de akkor az új társaság az 50.000 frtot fizesse készpénzben s ez fordíttassék a malom részvényeinek törlesztésére, úgy hogy a ház aláírását e törlesztéssel fedezhesse. S mivel Putzer¹ Széchenyinek május 28-iki ismeretlen maradt levelére, melyben a biztos többség érdekében a ház szavazatai tárgyában intézkedését kérte, fentartotta háza részére minden újtáshoz a beleegyezést, Széchenyi szükségesnek tartotta a személyes tárgyalást.² Putzer 1845 június havában rövid tartózkodásra Bécsbe érkezett ugyan, de Széchenyivel nem találkozhatott, csak Fehrrel, a kinek azonban sikerült őt az eszmének teljesen megnyerni. Június 27-ikén Széchenyihez intézett levelében a szétválasztást e megbeszélés alapján ő is sürgősen ajánlotta a jövő nyereség miatt. Ilyen előzmények után került az új gépgyár ügye az 1845. évi július 25-iki közgyűlésen napirendre (6. pontképpen). Széchenyi, a gyűlés elnöke, ajánlotta a műhelyek elváltatását s hogy a malom az új társaság alapításában vegyen részt.

A közgyűlés elfogadta Széchenyi ajánlatát s így a dolog elvben el volt intézve. A dolog nehezebb része: az új részvénytársaság tényleges megvalósítása még sok akadályba ütközött. Három nehéz tényezőnek: a gyár számára szükséges helynek, egy ügyes vezetőnek és a szükséges pénznek megszerzése még sok és nehéz gondot okozott. Mind a háromnak előteremtése Széchenyinek akaraterejét és munkásságát nagyon is próbára tette s csak az igazgató megszerzésénél volt segítségére Fehr, a malom igazgatója. Ismeretes,³ hogy a pénzbeli segítség megnyerésére Széchenyi 1845-ben még a Gyáralapító-társaságot is meg akarta nyerni, de ez a politikai viszonyok alakulásai miatt nem sikerült, s mivel 50.000 frt segítségről volt szó, ennek a segítő forrásnak megghiúsulta nagyban hozzájárult a megvalósulás késleltetéséhez.

A tervbe vett gépgyár igazgatása tárgyában Széchenyi — miként 1845. évi augusztus 17-én⁴ Tasnernek írt leveléből kitétnik — tárgyalt Escher bécsi gyárossal, mert őt szerette volna a gyár vezetőjének megnyerni, de ez egyelőre vonakodott magát lekötöni, mivel be akarta várni fiának véleményét, de azonkívül Fehrnek kikötései sem tetszettek neki, Clark feltételeit meg éppen teljesíthetetleneknek tartotta.⁵ Széchenyinek a nádorhoz

¹ 1845 jún. 2. és 3. leveleiben.

² Ennek érdekében a közgyűlést is elhalasztották.

³ Lásd Széchenyi és a Gyáralapító-társaság cz. cikkemet a *Budapesti Szemle* 1909 szept. számában.

⁴ *Levelei* III. k. 362. l.

⁵ Fehr és Clark voltak ez ügyben Széchenyi tanácsadói.

augusztus 20-án felterjesztett kérvényéből meg kitűnik, hogy Escheren kívül Norist, Haswellt, Speekert is számításba vette az igazgatásra. Ez utóbbival, a ki Süsskind bécsi bankár vállalatánál, a st.-georgeni vasgyárnál volt alkalmazva, Fehr tárgyalta is, hogy az említett gyár Pestre tétessek át.¹

A telek megszerzése körül felmerült akadályok azonban az igazgatás kérdését háttérbe szorították.

Széchenyi még az 1845 július 25-iki közgyűlés előtt, június 15-én kért telket a nádortól az alakuló gépgyár számára. Kérvényében ecsetelte a gépgyár szükségességét és ilyenek felállítására való törekvését. Az első feltétel azonban az alkalmas telek. Véleménye szerint ilyen a hengermalommal szemben levő városi telek, azért arra kérte a nádort, utasítsa Pest város szepítőbizottságát, irassa át nevére e telket méltányos áron, mert csak ekkor lesz képes a malom műhelyeit a malomtól elválasztva külön gépgyárrá kifejleszteni.² A nádor utasította erre a szepítőbizottságot, de a bizottság a telket csak nyilvános árverés útján volt hajlandó átengedni, hogy így megfelelő árt kapjon a város a telekért. Midőn Széchenyi tudomást szerzett az ellenséges városatyák részéről felidézett kellemetlen fordulatról, 1845 augusztus 29-én újabb kérvénnyel fordult a nádorhoz. Sürgette a telek ügyében a határozatot, mivel a hídhoz szükséges 12.000 mázsa vasat e gyárban akarta öntetni. Minden megvolna már a gépgyárhoz, csak a telek biztosítása szükséges, s ha ez nem történik meg, a köz kárára és önmagának büntetésére abban kellene hagynia vállalkozását. Arra kérte azért a nádort, rendelje el, hogy a telek □-ölenként 5 p. frtjával nevére írássék azon feltétellel, hogy csakis vasöntőre legyen felhasználható.

Minden buzgólkodása mellett egy évig elintézetlen maradt kérése. Jellemző erre nézve az, a mit 1846 jan. 16-án ír T. Clarknak: ³« . . . Még semmiben sem állapotunk meg a pesti öntödére nézve, a végből, hogy a hídhoz szükséges különféle részeket itt önthessük. Szégyen volna, ha nem tudnánk mindent, a mi szükséges, épp oly jól és olcsón előállítani, mint a hogy azt másutt meg tudják csinálni — és ezenkívül semmit sem óhajtanék jobban, mint itt egy jó öntödét berendezni, mert kétségtelen, hogy rendkívül hasznos lenne. A malom nap-nap után egyre jövedelmezőbb vállalkozásnak bizonyul — és ezenfelül nagy jótétemény a két városra nézve. Már most ha különválaszthatnók az öntödétől és az utóbbihoz felhajthatnók a kellő tőkét, a mi körülbelül 10.000

¹ Speeker D. levele 1846 szept. 24.

² Orsz. Levéltár. Nátori oszt. kpolg. 1845. év 2277. sz.

³ E levele eddig ismeretlen volt.

fontra rúgna — meg vagyok győződve, hogy mind a két vállalat virágoznék. Mindig remélem, hogy megszerzem ezt az összeget, minthogy a báró ¹ nem idegenkedik az öntöde felállításától sem — és jelenleg a lehető legjobb kedvében van, mert végre megkapta az engedélyt, hogy vasútját egész Gönyőig kiépíthesse.»

1846 szept. 25-én a hengermalom választmányával együttesen újíttotta meg a nádornál kérését ² azon a czímen, hogy az elválasztás a malom terjeszkedéseért a hely hiánya miatt is szükséges és ezért volna jó a malom mellett vagy mögött levő telek.

Széchenyi a gyors intézkedés érdekében még István főherczeg közbenjárását is igénybe vette, mint ez István főherczeg november 1-ei leveléből és Széchenynek erre adott köszönetéből kitetszik.³

A nádor 1846 november 1-én tényleg utasította ⁴ a szepítő-bizottságot, hogy az ügy közhasznossága és szükségessége miatt a malom mögött lévő ⁵ telket az árverés mellőzésével a kipuhatólandó becsáron adja át. Noha Széchenyi magánál a bizottság tagjainál is közbenjárt, mint ezt Károlyi Istvánhoz intézett levelei bizonyítják,⁵ a kiküldött bizottság a tűzveszély, a város terjedése, a telek drágasága miatt nem a kívánt helyen, hanem a város alsó részén akart telket adni, a szepítő-bizottság azonban nem fogadta el e véleményt és kérésére a város a teleggönyvi hivatal adataiból a telkek becsértékét 15 p. frtban állapította meg.⁶ A telek nagy ára miatt Széchenyi ajánlatára a malom igazgatósága az 1846 december 19-iki választmányi ülésből újabb kéréssel fordult a nádorhoz s kérte a telek árának 8, legfeljebb 10 p. frtban megállapítását.

József nádornak 1846 végén bekövetkezett halála ismét akadályt gördített a telek megszerzése elé. A malom ellenségei, közöttük különösen Valero Antal, minden követ megmozgattak eddig is a városnál, hogy a gépgyár ne kerüljön a malom mellé. Most azzal érveltek, hogy a Lipótváros házépítésre szükséges a gyárak a város alsó végén építtessenek. Valero ezt különösen azért akarta, mert a malom mellett, tehát a gépgyár számára kért telkek közelében volt az ő selyemgyára, és így a gyár a füst miatt reá nézve kellemetlen volt. De nem akarta a gépgyárat azért sem, hogy így a malom ne szabadúljon meg a tehertől, azt remél-

¹ T. i. Sina.

² Orsz. Lev. Nádori osztály, kplg. 1846. év 2217.

³ István fhg levele Széchenyi iratai között; Széchenyi levele a III. kötet 449. l.

⁴ Orsz. Levéltár Nádori osztály, kplg. 1846. év 2341. sz.

⁵ Nov. 5. és 14-iki levelei, III. k.

⁶ A város 19.219. sz. irata.

vén ezzel, hogy a malom így megbukik. Ez a párt halogatta a határozatot, mert azt remélte, hogy a nádor halála után Széchenyinek és a hengermalomnak törekvését megghiúsíthatja. Valero látván, hogy Széchenyi minden követ megmozgat, nyíltan fellépett a kérés teljesítése ellen. Erre neki a malom melletti csatornázás adott alapot. Eppen Széchenyi volt az, a ki a malom kérésére ¹ a nádor és a helytartótanács útján kivitte, hogy a város a malom mellett facsatornát létesített a felesleges víz elvezetése végett. Ez a facsatorna 1845-ben bedült s ekkor a város a nádor utasítására végleges csatornát építtetett. A főcsatorna a malom melletti utczában építtetett s így a malom csatornája mellécsatorna volt, a mely egyúttal Valero gyárának is levezetésül szolgált. A malom ezen a közös csatornán vezette le a gózt is, s ez elárasztotta Valero házát. Valero 1847 febr. 1-én panaszt emelt ez ellen s kérte eddigi kárának megtérítését, másrésztől panaszt emelt a füst és kőszénpor miatt is s kérte, hogy a gépgyár ne engedélyeztessék itt. A város részéről kiküldött bizottság a panaszt megokoltnak találta, s megállapította, hogy a lipótvárosi telkek értéke nagyon alászállott a hengermalom miatt, ezért István helytartóhoz való felírást javasolt, hogy kéressék meg, függeszsze fel a vasöntőre vonatkozó végleges elhatározást addig, míg a város ez ügyben folyamatban levő vizsgálatát be nem fejezte.² A bizottság a vizsgálat befejezte után egyenesen azt ajánlotta, hogy itt a város érdekében gyárra ne adjanak engedélyt, sőt a meglevőket is telepítsék a város déli részére. A tanács erre úgy határozott s ezt felíratban István helytartónak is jelentette,³ hogy kötelezte a malmot, vezesse el a gózt külön vascsöveken s a füst elkerülése miatt pirszénnel fűtsön és magasabb kürtőt használjon.

Széchenyit a bizottság állásfoglalása a malom jövője miatt kellemetlenül érintette s egy emlékiratban újra kifejtette, hogy a malom jövője okvetetlen megköveteli a gépműhelyek elkülönítését s erre szükséges a malom közelében a telkek a már fennálló műhelyépületek miatt, és mivel a gépgyár kifejlesztése csak így lehetséges. Rámutatott azonkívül Valero mesterkedéseinek igazságtalanságára és személyes voltára és kérte az elhunyt nádor fennálló határozatának végrehajtását a híd számára szükséges vasöntések miatt s kész volt a telekért □-ölenként 12 p. frtot fizetni.

Széchenyi ezt az emlékiratát, úgy látszik, Majláth György országbíróhoz juttatta, a kihez a nádor halála után az ügy elinté-

¹ 1840 máj. 3-iki és nov. 6-iki vál. ülés kérésére.

² 1847 febr. 6-án kelt a bizottság, 10-én a városi tanács felirata. 2171. sz. irat.

³ Márczius 3-iki feliratában, 3457. sz.

zése tartozott s a kinek figyelmet az ügyre külön levélben¹ is felhívta, elküldvén hozzá hatalmas segítőtársát, Havas helytartó-tanácsi tanácsost is.

Ennyi fáradozás után a malom a gépgyár céljaira végre megkapta a kért telket.

Az 1847-ik év eleje egyébként is fontos a gépgyárra nézve. Már az igazgató is ki volt szemelve Dobbs Vilmos (Dobbs Sámuel aacheni gépgyáros fia) személyében, a ki gr. Nádasdy betleni vasgyáránál volt alkalmazva. Erre Széchenyi és Fehr 1847 január 15-én a hengermalom választmányának nevében köriratban jelezték a tagoknak, hogy a megalakulás most már a részvényjegyzések befejezésétől függ. 200 darab 1000 frtos részvényre tervezték az új társaságot s lehetett félrészvényt is jegyezni. A feltétel az volt, hogy ha 100.000 frtig van már jegyzés, a részvénytársaság megalakultnak tekintetik.

A Széchenyi iratai közt meglevő aláírási ívből kitűnik, hogy a malom 20.000 frt, a Holzhammer-ház 15.000 frt, Széchenyi, Barkassy 5000 frt, gr. Andrássy György, Nádasdy, Klopfinger, gr. Csáky Petronella, dr. Wagner, Müller, Weiss, Ráth testvérek (Szeged), Wodianer Rezső, gr. Keglevicz Gábor, gr. Zichy Henrik, Karlovsky Zsigmond, Lo-Presti báróné, Marczibányi Lajos, Papp József, Högyész Lajos, Gruder Ernő, Hegedüs Zsigmond, Halbauer G., Herzfelder Hermann, Herz Salamon, Illés Ádám, Engländer Mór, Beniczky Ágost, Rehorovszky, Geibel Károly, Mühr Antal, Molnár József, gr. Zichy Károly, Escher-Hers Márton, Sárközy József, Jankovics esperes, gr. Desselwffy Emil, Reviczky, Rein Ignác, Molnárffy, Peakovits, gr. Hadik Gusztáv, Escher Henrik (Zürich), Clark Ádám, gr. Wenckheim, Havas I. 1000—1000 frt erejéig jegyezték s többen (pl. Trefort Ágost) félrészvényt is, úgy hogy a jegyzés 118.000 frtra rúgván, Széchenyi és Fehr az aláírókat 1847 márczius 18-án a Nemzeti Casinóba ápr. 18-ára a végleges megalakulás és az alapszabályok megállapítása végett közgyűlésre hívták egybe.

A gépgyár 1847 április 18-án tényleg megalakult s ugyanekkor elfogadták a Fehr által készített alapszabályokat.² E szerint a gépgyár átvette a malom vasöntőjét, műhelyeit és ezeket fejlesztette ki; az alaptőke 10%-a fizettetett be; Fehr volt a felügyelő, Dobbs Vilmos az igazgató s őket egy 9 tagú választmány ellenőrizte. Választmányi ülést havonként, közgyűlést évenként kellett tartani s azon kellett a mérleget, nyereség felosztását, igaz-

¹ *Levelei* 1847 febr. 9. III. köt. 493. l.

² Fehr ezeket még 1843-ban készítette, akkor azonban 60.000 frtra, 1845-ben pedig már 150.000 frtra tervezte az alaptőkét. A gyár czíme itt Erste Ungarische Maschinenbau-Gesellschaft volt. Egyéb minden egyező.

gató fizetését előterjeszteni. A társaság 20 évre tervezetett, tehát 1868 április 18-áig.

Az alakuló ülés meghatározta az adás-vételi szerződést is. E szerint a gépgyár átvette a malomnak 602 □-ölnyi területét a rajta levő épületekkel, a műhelyeket szerszámaikkal 42.000 frttért, a melyből 20.000 frtot részvényekben, a többbit 4 félévi részletekben kellett fizetni; átvette a szerzett telket, a nyers anyagokat, az elkészült tárgyakat, kötelezte magát a már vállalt munkák szállítására, a malomban előforduló javításoknak olcsón való teljesítésére s arra, hogy 10 mérföldnyi körzetben Pest körül senkinek sem állít malmot.

A malom pedig kötelezte magát, hogy átengedi hajtóerejét, a helyiségeiben levő kovács-, esztergályos- és asztalos-műhelyeket egy később meghatározandó bérért és felmondás mellett azzal, hogy a gépgyár törekedni fog ilyeneket magának mielőbb felállítani és telkét elkeríteni.

Ezen határozat alapján 1847 ápr. 30-án az első részlet befizetése megkezdetett, szeptember 1-én pedig körlevéllel az üzleti világ tudomására adatozt, hogy a gyár »Pesther Maschinenbau und Eisengiesserey Gesellschaft« czímen megalakult,¹ a magyar váltótörvényszéken bejegyeztetett s hogy mit fog készíteni.

Az új gyár az akkori szűk pénzügyi viszonyok mellett nagyon küzdött a kezdet nehézségeivel s éppen Széchenyi volt az, ki a helytartótanácsnál 40.000 frt kölcsön ügyében közbenjárt.² A gyár rendszeren működött s mint Fehrnek Széchenyihez 1848 július 29-iki leveléből kitűnik, a többek közt Fiume számára bagger-gépeket, magánosoknak kisebb gépeket, Kecskemét számára kisebb gőzmalmot, a gőzhajózási társaság számára pedig egy gőzgépet készített és szállított Bécsbe s ez volt az első gép, a melyet Magyarországból kivittek. 1848-ban e gyár fegyvergyárrá lett.

Az 1845. év — miként fentebb már említettem — tényleges fordulópont a malom üzleti életében, mert ez időtől a nyereség évenként mindinkább nagyobbodott.

¹ A Széchenyi-múzeum egy irata szerint, melyre Széchenyi sajátkezűleg ráírta a dátumot (1839 okt. 26), Pesten 1836 óta mechanikai műhely létezett s tervbe volt véve ennek (1839 körül) gépgyárrá való fejlesztése. Egy másik irat szerint Roscher Vilmos, a regézi üveghuta felszerelője, 1837-ben egy általános gyártársaság létesítésére r.-társaság alakítását ajánlotta Széchenyinek e szavakkal: »*A mai Magyarországon ön az egyedüli, ki az eddig szunnyadó ipar-életet szóval és cselekedettel életre hívta és példájával más tehetőseket közreműködésre bírt. Ön az általán tisztelt alapítója azon ipari kulturának, mely az országban kezd jeleni.*«

² Zichy Ferencz levele 1848 II/9.

Mint Széchenyi 1846 április 15-én Putzerral közli, ebben az évben 20% volt a haszon, s azt ajánlja, hogy csak 7%-ot fizessenek ki osztalékként, a többit fordítsák az adósság törlesztésére, hogy az üzlet jövőre consolidáltabb legyen. Putzer azonban (június 6-iki válaszában) 12% osztalék kifizetését ajánlotta s ehhez Széchenyi is hozzájárult s tényleg ennyi adatott ki.

1847-ben, a mellett hogy ez évben Széchenyi a malom számára újabb 20.000 p. frtnyi hitelt nyújtott 5% mellett, még kedvezőbb volt az üzleti eredmény, mert a mérleg 25% nyereséggel zárult. Az 1846-iki őszön és télen azonban a rossz termés miatt nagy lett a drágaság és a szegény nép között az inség, úgy hogy a malom lisztraktára némiképp veszélyeztetve volt. Ezért Széchenyi a malom nevében 1846 nov. 23-án Keglevich Gábor tárnokmesterhez¹ fordult, eszközölje ki a hadifőkormányiszéknél, hogy a malom igazgatósága ne a közigazgatási hatóság közvetítésével, hanem zavargás esetén a legközelebbi laktanyából kérhessen és kapjon segélyt. A zavargás veszélye még 1847 júniusában sem múlt el, mert Széchenyi június 1-én Móga tábornoknál volt a malom védelme ügyében. Közgyűlést ebben az évben nem is mertek tartani, sőt a kedvező üzleti eredményt sem merték nyilvánosságra hozni, hanem Széchenyi ajánlatára a június 4-iki választmányi ülésen a közgyűlést bizonytalan időre elhalasztották és értesítették a részvényeseket, hogy ez évre 12% osztalékot vehetnek fel. Meg kell jegyezni, hogy a malom (június 12-én) felajánlotta szolgálatát és lisztkészletét az élelmezési bizottmánynak.

1848-ból már kevesebb adat áll rendelkezésre. Széchenyinek Kovács Lajoshoz 1848 április 6-án írt leveléből kitűnik, hogy az általánosan uralkodó pénzhiány miatt a cukorgyár, gépgyár és a gőzmalom részére a tiszaszabályozási pénzekből 60.000 p. frt hitelt nyújt 4—6 hétre, hogy e virágzó vállalkozások meg ne bukjanak s a gépgyár fegyvergyárrá átalakítható legyen. A július 27-iki választmányi ülésen pedig indítványt tett, hogy a hengermalom és a cukorgyár a pénzhiányból keletkezett rossz hitelviszonyok miatt vállaljanak egymásért 25.000 p. frtig kölcsönös kezességet.

Ezentúl már nincs adatunk. Széchenyi idegrendszerére a politikai bonyodalmak hatása alatt felmondta a szolgálatot, úgy hogy szeptember elején súlyos betegen a döblingi gyógyintézetbe kellett szállítani, s itt maradt haláláig. Itt — a meglevő adatok szerint — csak 1858-ban foglalkozott ismét a malommal. Egy nagyobb jószágnak (Ságh) vásárlásához pénzre volt szüksége s Fehr útján hengermalmi részvényeit áruba akarta bocsátani.

¹ A hadparancsnoknál szóban kérte ezt.

Megtudta ¹ ekkor Fehrtől, hogy ebben az évben részvényenként 170 p. frt (17%) volt az osztalék, a mit meglelégedéssel vett tudomásul, de ugyanekkor ² Fehrnek első levele fájdalommal tölti el s tört szívvel emlékezett azon napokra, a mikor még ő is együtt működött és alkotott vele.

Igen, alkotott, működött és fentartott! A fentiek való-
sággal azt bizonyítják, hogy a hengermalom alapítása Széchenyi
nevéhez fűződik; a már megalapított malomnak küzdelmes lét-
ből virágzásba való jutása az ő nevével forrott egybe. Megnyugvás-
sal láthatjuk, hogy hazánk e nagy reformátora a küzdelmes,
fáradhatatlan munkában e téren is példát nyújtott s egy nagy
jövőjű iparágnak megalapítója lett.³

¹ Széchenyinek 1858 aug. 5. levele.

² 1858 ápr. 24.

³ Az 1863-iki összeírás adatai szerint 147 gőzmalom volt akkor Magyarországon (22,132 malom közt), 1906-ban pedig 2040 (20,726 malom között).

VISZOTA GYULA.